

ACC. N:R M. 15248:1-9.

Landskap: Bohuslän ..... Upptecknare: Gösta Olsson, Lund
Härad: Stångensås | Kville^{m. fl.} Berättare: Knut de Verdier, Lysekil
Socken: Lysekil, Lyse, Bro | Bottna^{m. fl.} Berättarens yrke: f. d. bokhållare o. vaktmästare
Uppteckningsår: ..... Född år 1871 i Bro

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Jordbruk. s. 1
Tjänstefolk och löner. s. 1, 3, 5
Bäckstugesittare och korpare m. fl. s. 1-2.
Vadmal. s. 3
Linnödling. s. 3
Lantbruksprodukter, -byte o. försäljning. s. 3
Torghandl. s. 4.
Stenbryggare och stenkärning. s. 5-9.
m. m.

Far var häradsskrivare och hade ett halvt hemman, Östra Häller, i Bro. Det var en god gård med 5-6 hästar, 25-30 nötkreatur och 1 par oxar (Brobergsgårdarna hade färre hästar men 3-4 par oxar). Vi var 7 barn. Mycket tjänstefolk: 2 drängar, 2 utepigor, och 2 innepigor samt 1 statare. Dräng fick vi oftast så, att när far var ute på tjänsteresor och träffade någon skjutsdräng han gillade, så lejde han denne. Drängarna vanligen från Sörbygden och Bokenäs. En piga hade vi i 26 år och en i 23 år, riktiga trotjänare. Hos oss bodde pigor och drängar i skilda rum i ena ändan av ett uthus, vars andra del upptogs av brygghus och bakstuga; på andra gårdar bodde tjänstefolket ihop med gårdens egna. Lönen fick de i kontanter, far tyckte inte om "veleriet" med lön i klädespersedlar, för de blev sällan till belåtenhet. Annars var den tidens lön vanligen 1 vadmalstkostym, vissa underkläder, strumpor, skor eller stövlar och något i kontanter. Prosten Tudén i Bro var lömsk för att far betalade för mycket och bestod för bra mat - på prostgården maldes ihop råg av sämre sort, havre och "löxa", och av det bakades bröd till tjänstefolket. Man åt mest saltad mat - stora slakt nedsaltades - och mycket fisk, både färsk och salt. På höstmärknaden i Saltkällan köptes en våla (=10-12 torkade långor) för 5-6 kr; av fraktskeppare från Norge tillhandlade sig den som hade pengar en tunna eller mera av storsill och brisling (= saltad skarpsill). Backstugesittare hade inte råd ens till det - de slog vatten på salt och doppade bröd och potatis däri om vinterns.

Här fanns gott om backstugesittare, de spadade en liten jordplätt och satte potatis, gjorde dagsverken så länge de orkade. Under vår gård lydde 5 torpare - alltefter de gamle dog köpte far deras hus av arvingarna (som gav sig ut i världen), rev husen och lade jordlapparna i bete.

Backstugesittare och många torpare bodde i ryggåsstugor med jord- eller stengolv och halmtak täckt med grästörv. Åt änkan efter båtsman här byggde bönderna en stuga invid ett lodrätt bergparti, så bara 3 stugväggar behövdes. Stugan var knappt större än 3x4 m och bestod av rum och kök. Rummet hade timmerväggar, men kökets väggar byggdes av horisontella slänor med enar flätade emellan, och det var väl någotsånär dragfritt så länge barren satt kvar. I köket öppen ugn med trefoting, i rummet norsk "bakrykare". Änkan eldade med kottar och ljung.

På den s.k. Friskogen (de som bodde där fick ta ellebrand fritt) som tillhörde Huitfeldskas på Åby, bodde två bröder i ett hus, som man knappt kan kalla hus. Det var från början ett skjul att ha fåren i nattetid och om vintern, som de köpt eller fått av en bonde. Ett enda rum med en väggfast säng, som ene brodern spikat ihop, en gammaldags utdragssoffa, ett bord vid gavelfönstret, vid andra gaveln en öppen spis, som bröderna lagt upp av kullersten. De eldade hela trästammar - stockens ena ände vilade på sänggaveln andra änden brann på härden. De hade ingen lås för stugan - satte en spade för dörren då de var borta. Kläder och ett par kistor förvarade de i ett skjul intill huset, och där låstes dörren med "lärklås", som var helt av trä, och det ville knep till för att öppna det med en pinne med tappar på. Bröderna hade grävt och hackat upp en sandbacke, där de odlade potatis och gjort i ordning en liten trädgård, som bl.a. rymde en mängd bisamhällen, och de sålde honung. Ene brodern var lappsomakare. Den andre, som hette Karl, gick ärenden för folk, tog 50 öre för att gå till Uddevalla. Min far anlidade honom ofta. Karl rodde också folk tvärs över Gullmarsfjorden för 3 öre turen, han hörde genom sin skorsten då folk på andra sidan ropade och ville över. Dessutom band han skädegarn för bönder utefter fjorden för 3 kr stycket, då beställaren höll med materialet.

Bränslet var inget bekymmer i Bro på den tiden, för de flesta gårdar hade skog. Torvmyrar fanns, de största vid Lycke och vid Uteby, och de gårdar, som ägde myrarna, sålde torv i kvadratfamn till dem som hade för lite skog.

Det var dåligt bevänt med kördonen - träaxlar förekom rätt allmänt, och hjulen hade inga hela hjulringar utan endast ett stycke järn fastspikat mitt på var löt.

Jakten var det inte mycket med, det kunde finnas en och annan som jagade, men det var knappt om villebrådet, skogarna var för små. Längre norröver, i Svarteberg och i Sörbygden, var det gott om djur, och det har berättats, att folk härifrån förr gav sig dit och tjuvsköt älg.

Får hade de mycket i Bro - men inga gemensamma beten utan var gård hade sina betesmarker för sig. Gårdar med många får lejde vallpojke från april månad till på hösten, då säden körts in och fåren släpptes fritt. I lön fick en sån vallpojke 3-4 kr och kanske ett par byxor. Det fanns inte en gård utan att spinnrocken gick och vävstolen dunkade, så lång vintern var..Vadmal skickade man till Munkedal för att stampas och färgas, och Karl, som jag berättat om förut, gick omkring i gårdarna, samlade ihop vadmal och bar packorna på ryggen till Munkedal och hem igen. Många ställen odlade lin. Käringarna som de hade till att bråta linet, skulle ha en sup då och då under arbetet och kalas om kvällen, och gubbarna kunde många visor och sjöng för fruntimren. Det var mycket mer sammanhållning bland folk då för tiden, fast det var dåligt ställt ekonomiskt.

Mesta smöret och äggen bytte bönderna hos handlarn i Brodalen mot kaffe, socker osv. Det var på den tiden enda affären i Bro utom den i Fågelviken. (I Brastad fanns då en butik i Sämstad, i Lyse en i Alsbäck).

Såd såldes till stora magasin i Färle, roddessi pråmar ut till danska skutor som seglade med spannmål till England. Handeln i Färle drevs av Smith i Färle, hade en gårdbit med ett par hästar och några kôr - till den slakten hör de senare Kol-Smiths i Uddevalla. Alltefter det Lysekil växte till, lämnades mer och mer produkter dit. Det var Lysekilsresor ett par gånger i månaden, om somrarna oftare, med smör, ägg, kalvar till fasta kunder, både familjer och om somrarna, schweizeriet (=badanläggningen). Torgfolket i Lysekil kom mest från Bokenäs och Dragsmark, inte fullt så många från Lyse och yttersta delarna av Brastad, söder om Brastads Kyrka. De hade allt möjligt i matväg att sälja, till dess hälsovårdsstadgan bestämde över torghandeln. Mindre ställen lämnade till lanthandlarn, som i sin tur levererade till 2 bönder, Niklas Karlsson i Hallind och "Bröngel" i Skådene. Dessa köpte upp ägg, smör, kreatur och även spädgrisar och sålde på Norge. 10 kr var då mycket betalt för 4-6 veckors smågrisar. Då de hade till full last, lejde de en jakt som fraktade det hela till Norge. Många backstugusittare fick om vårarna gratis följa med grisjakterna till Norge, arbetade sedan där om sommaren hos bönder och på tegelbruk och levde på den förtjänsten om vintern. Dessa småfolk hade ingen skatt, och det hade inte heller drängar och pigor - det enda var mantalspengar (34 öre om året + 3 öre i lösen för skattsedeln), om de kunde betala.

Den förste som köpte slättermaskin här på Stångenäs och t.o.m. inom fögderiet var mindfar. Det var 1872. Maskinen kom ursprungligen från Amerika, såldes genom ett företag i Örebro och fraktades på båt från Göteborg till Stångenäs. Den var helt av trä utom kugghjul och axlar, gick mycket tungt för 2 hästar, efter 2 timmars slätter var de så det skummade området. Först på slutet av 80-talet och i början av 90-talet började andra större gårdar köpa såna maskiner.

Brukligt var, att folk gnagde med liar i alla backar och dalar för att få ihop vinterfoder - det hade varit bättre de hade haft färre kreatur - men arbetskraften var ju billig, t.ex. 33 öre om dan för kvinnor. Tröskverk med hästvandring fanns före min tid hemma på gården och vanligtvis på fjärdingsgårdar, men det hindrade inte att de fortsatte att prejeltröska rågen för att få långhalm till taktäckning: sparrar och läkten - därpå långhalm - därpå åter läkten som bar tegel, för det mesta norskt tegel. Denna taktäckning sparade virke och blev billigare, för halmen hade man ju oköpandes. Gubbar gick omkring och åtog sig trösken för vissa kappor säd för var tunna de tröskade. Det kallades att spanntröska.

Tjänstefolkets arbetstid; från kl. 5 om morgonen i stall och ladugård till 7-8 på kvällen. De hade enkla nöjen - dansade om sommaren lördagskvällar och söndagseftermiddagar på någon backe till fiol eller dragspel, någon gång sköt de ihop pengar eller varor till bal med dans och traktering.

Många bönder som hade det dåligt, sålde gårdarna och för till Amerika, en del kom tillbaka med pengar och köpte gård igen. Riktigt fattigt folk kunde inte ens skrapa ihop pengar till biljetten fick gå kvar i armodet, såvida ingen bekant skickade biljett eller respengar från Amerika.

Far sålde gården 1889, och från 1888 gick jag med segelskutor i 5 år. Det var med trälaster från Östersjön, Norge och Amerika till England. En tid skötte jag en gård för far uppe vid Gällö i Vänern. 1905 kom jag som bokhållare hos Kullgrens Granit AB i Lysekil, var där i 10 år. Slutligen arbetade jag på Skandiaverken till omkr. 1940.

Lysekil, Lyse, Brastad, Bro, Hällevadsholm hörde under Lysekils stenhuggeri, som ägdes av Kullgrens. Bönderna förbehöll sig för det mesta körningen, då de satte bort bergen. Inga bönder sålde sina berg.

De ville mjölka pengar jämt; det enda fallet var ett överrump-
lingsköp av Brobergs berg genom en lurig kontraktsbestämmelse.
Bolagen ville gärna köpa goda berg. På de flesta ställen tjänade
bolagen pengar, på en del gick det inte ihop. De som hade särskilt
skilt fina och begärliga berg, betingade sig högre arrende, kör-
lön och berglega än de som hade sämre berg - de pressade bolagen.
De flesta kontrakten skrevs på 10 år, och den kontrakterade tiden
stod arrende, körlön och berglega fast. I regel var kontrakten
skrivna med förnyelserätt, s.k. "evighetskontrakt" - bergägaren
hade ingen uppsägningsrätt så länge bolaget betalade pengar på
utsatt tid och uppfyllde övriga bestämmelser i kontraktet, men
bolaget hade rätt att säga upp eller förnya kontraktet efter 10
år undan för undan.

Körlönen inom stan var den tiden 10-20 öre/m² alltefter kör-
sträckan. I Lysekilsbergen hade bolaget väghållningen och dags-
verkare och körare byggde och lagade vägar åt bolaget mot timlön,
på landsbygden var det böndernas sak för det mesta, och ofta be-
tingade sig bergägarna viss ersättning av bolaget för vägarna.

Körarna uppe på landsbygden hade mest kärra, men här i stan
förekom bara vagnar. Jag har aldrig sett såna bromsar någonstans
som på stenvagnarna - de kom väl till just för stenkörningens
skull på de farliga vägarna.

Inga olyckor i körning och lastning då jag var i bolagets
tjänst - de kunde väl klämma nån finger eller så, annars inget;
men stenhuggarna fick ofta flisor i ögonen. Stenhuggare och dags-
verkare betalade 1 kr/mån. till Riksförsäkringen och fick vid o-
lycksfall 1 kr om dan.

I Lysekil hade bolaget arrenderat berg av stan och några stads-
bor, och stenen nedkördes av åkare i stan, 8-10 hästar året om.
Ute på landsbygden körde bönderna själva. Fort tog vagnarna slut
och fort var hästarna utslitna, så det blev inte förtjänst allt.

På ett vis gjorde körarna pengar, på ett vis inte, för hästarna åt upp det kraftiga foder korna skulle haft, gödseln blev i bergen och gårdarna eftersattes. Men många tjänade så pass bra, att de kunde reparera sina dåliga hus eller bygga nytt. Det hade inte varit för fett för bönderna före stenindustrien; jag minns hur "pantationer" (=exekutiva auktioner) kungjordes i kyrkan, gällde oftast en eller flera kor som måste säljas för att bonden var efter med skatten.

Tack vare stenen kom mycket pengar till Bohuslän från 1870-talet till första världskriget och även senare; från omkr. 1907 till 1913 låg kuttrar, jakter och ångbåtar och lastädevärdvaranda brygga i stan, så då var det sannerligen ingen arbetslöshet. Stenhuggarna på holmarna, t.ex. Getholmen, stod nära vattnet, och stenen rutschade i trärännor ned till upplagsplats, någon gång direkt i lastbåt - på holmarna ingen körning med häst. Sådana rännor användes någon gång även på fasta landet, t.ex. på ett ställe i Dalskogen, där brottet låg högt i en kulle dit ingen kunde köra.

Det var en konstig tid från 1908 fram till kriget - stenslagen slogs om folk, kunde inte få nog. Många knep praktiserades. Luriga stenhuggare sprang med putstunnan på ryggen till någon bas och skrek: "Jag har hittat en fin knalle, men det är en jäkla besvärlig schaktning först, jag måste ha 30-40 kr i förskott innan jag kan börja hugga". Nå, så fick huggaren vad han begärt, schaktade undan och högg kanske 10 m², drog vidare med sin tunna och gjorde om knepet.

Stenhuggare hade samma betalning per kvantitet sten oavsett avstånd från hans brott till utlastningsplats - den högre körlönen för längre transportsträcka kom helt på bolagets utgiftskonto.

Det fanns här i Lysekil några gubbar som gick i bergen och samlade ihop misslyckade stenar, som hade åtminstone en sida exakt. Stenarna lades i högar i bergen, köptes av Kullgrens för 1 kr hundradet, kördes ner till kaj och fraktades med 40-60 tons jakter till Danmark. Den stenen kallades "pervel". Detta var ungefär 1908-1912, då efterfrågan var större än produktionen.

I "fria berg" (=berg som inte arrenderades av stebolag) gick det till så här: Bonden till stenhuggaren: "Vill du hugga här, får du det. Jag skall ha 10 öre i berglega och 40 öre i körlön." Huggaren betalade alltså för körning och berg till bergägaren, men fick ju försöka inberäkna denna utgift i sin skriftliga överenskommelse med det bolag han sålde stenen till. I denna överenskommelse mellan stenhuggare och bolag bestämdes stensort och pris, inte kvantitet, för på den tiden fick huggarna leverera så mycket de kunde - då avsättningen av en viss stensort ökades, överenskoms mellan bolag och huggare mer av just den sorten och alltså mindre av någon annan sort. Det var mest småbönder som hade "fria berg", någon liten knalle som inget bolag befattade sig med, med 1-4 stenhuggare. Vanligen körde bonden själv eller hans folk, men om bergägaren inte ville köra, fick huggaren ackordera om körningspris med någon annan hästägare.

Ett exempel på förslagenhet: Emelius Johansson i Flat hjälpte Emelius Persson, som arrenderade prästänkesätet Bua, att ansöka hos Domkapitlet om att få öppna stenbrott i Buabergen. Johansson var med i kyrkorådet och socknens allt i allo och lyckades få saken igenom; förbehöll sig därvid viss % av inkomsten i bergen och del i körningen. Men då kontraktet skulle förnyas, hjälpte bolaget Persson ur Johanssons beroende.

Ett exempel på lönekonflikt: Då jag en tid bodde i Kville, strejkade stenkörarna i Bottna och ville ha några öre mer på m².

ACC. N:R M. 15248:9.

Bolaget svarade med att ta dit 4 hästar och körare från Malmö, men när hästarna skulle inhysas i stall, var det ingen bonde som lät dem in. Bolaget fick så tag i en gammal övergiven lada, men att inreda den kostade mycket, likaså att hyra in körarna. Det blev dålig affär för bolaget, som kunde gett bönderna med det samma vad de begärde, för bolaget fick ge dem det till sist ändå.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

9.